

ŽIVLJENJE

Ivan Cankar se je rodil 10. maja 1876 na Vrhniki kot osmi otrok propadajoče obrtniško-proletarske družine trškega krojača Jožeta Cankarja in gostaške hčere Neže Pivkove. Oče je bil mož šibke volje. Krojaško obrt je zaradi nesreče v trgovini in tekmeča, ki je odprl trgovino s konfekcijo, opustil in odšel za zaslužkom v Srem in Šabac. Vsa skrb za družino je ostala na ramenih drobne in slabotne matere. Vse življenje se je Cankar spominjal matere z bolečim srcem in toplo ljubeznijo. V osnovni šoli se je izkazal, zato so mu veljaki omogočili šolanje na ljubljanski realki, živel je od podpor dobrotnikov, zmrzoval in stradal. Na realki je imel izvrstnega profesorja slovenščine, Frana Levca, ki je spoznal nadarjenost revnega dijaka in mu pomagal. Sodeloval je pri Zadrugi, na kateri sestankih je prebiral svoje sestavke in kritiziral druge. Družil se je s Kettejem, Murnom in Zupančičem. Po maturi 1896 je odšel na Dunaj, da bi študiral tehniko, kmalu se je prepisal na slavistiko in romanistiko. Veliko dunajsko mesto, novi literarni razgledi, živahna literarna družba pa so ga odvracali od rednega študija. Ko sta mu umrli mati in babica, je odšel v domovino, pogrebne stroške je plačal s honorarjem za pesniško zbirko Erotika, ki jo je za 200 gld prodal knjigotržcu Bambergu. Materina smrt se mu je globoko zarezala v dušo. Za nekaj mesecev je odšel k očetu v Pulj in pripravljaj Erotiko za tisk.

Jeseni 1898 se je vrnil na Dunaj, kjer je z nekaj presledki ostal 11 let. Bival je v Ottakringu, dunajskem delavskem predmestju, pri družini L'ffler. Preživljal se je največ s honorarji za svoje spise. Leta 1907 je posegel v politiko, ko je kandidiral na listi socialno-demokratske stranke. V tej dobi se je hotel poročiti s Štefko L'fflerjevo. Gmotne težave, brezuspešno iskanje posojila za poroko, neuspešna kandidatura, zlasti pa nova ljubezen do Mici Kesslerjeve so bili krivi, da je poroko odlagal. Leta 1909 je bil v Sarajevu pri bratu Karlu, od tam pa se ni vrnil na Dunaj, pač pa v Ljubljano. V ljubljansko okolje se ni mogel vživeti. Najprej se je naselil v hotelu Švicariji, nato pa na Zgornjem Rožniku. V tem času je preživljal globoko duševno in telesno krizo; bil je osamel in skoraj brez prijateljev, zato je trpelo tudi njegovo literarno delo. Nanj so padali nepravilni očitki klerikalne in liberalne kritike. Zaradi protiaavstrijskih izjav v predavanju Slovenci in Jugoslovani je bil obsojen na teden dni zapora. V avgustu 1914 mu je umrl oče. Ob izbruhu prve svetovne vojne je bil kot politično nezanesljiv nad šest tednov interniran na ljubljanskem gradu, leta 1915 pa je moral k vojakom v Judenberg. Zaradi boleznin in oslabelosti so ga odpustili iz vojaške službe. Po vrnitvi v Ljubljano se je iz Rožnika preselil v mesto. Ob nekem padcu si je pretresel možgane, se v zimski noči prehladil in zbolel za špansko influenco, napadla ga je še pljučnica in mu opešalo srce. Umrl je 11. decembra 1918.

DELO

V dvajsetih letih svojega ustvarjanja je zgradil obsežen opus. Bil je pesnik, dramatik, kritik in esejist. Objavljati je začel v dijaških letih, bil je vodilni član Zadruge. Napisal je pesniško zbirko Erotika (1899), potem pa se je od pesništva poslovil in se posvetil prozi in dramatici. Ob povestih in romanih je gojil krajše pripovedne oblike, črtice in novele, v dramatici pa dramo in komedijo. Pisal pa je še kritične, polemične spise in predavanja, ki so nastajali sproti, večina jih je v knjižni obliki izšla šele po njegovi smrti. V osrednjem obdobju ustvarjanja (1900-1910) je bil oster analitik socialne, moralne in nacionalne problematike, v zadnjem obdobju (1910-1918) pa prevladujejo od konkretnosti odmaknjena etična vprašanja. Še za življenja so izšle naslednje knjige: pesniška zbirka Erotika (1899); drame Jakob Ruda (1900), Za narodov blagor (1901), Kralj na Betajnovi (1902), Pohujšanje v dolini šentflorjanski (1908), Hlapci (1910) in Lepa Vida (1912); prozna dela Vinjete (1899), Tujci (1901), Na klancu (1902), Križ na gori, Hiša Marije Pomočnice (1904), Martin Kačur (1906), Hlapec Jernej in njegova pravica (1907), Podobe iz sanj (1917); dve knjigi polemičnih spisov, Krpanova kobila (1907) in Bela krizantema (1910).

VZROKI ZA NASTANEK NASTANEK BELE KRIZANZEME

Leta 1909 in v začetku naslednjega je Cankarja mučila vrsta težav. Osebnega življenja, čustvenih odnosov in gmotnih razmer v zvezi z nevesto Štefko, mu nikakor ni uspelo urediti. Njegov položaj poklicnega pisatelja in neodvisnega umetnika v meščanski družbi je ostal slej ko prej brezpraven. Obojemu pa so se pridružili še napadi literarne kritike, ki so bili tako načrtni in zlohotni, da so v pisatelju začeli ogrožati vero v pravilnost in smisel lastnega dela. V tem pogledu so prednjačile recenzije izpod peresa duhovnika dr. Leopolda Lenarda, ki je odklonil kot literarno smer celotno moderno. S svojim blatenjem je dosegel, da je Mohorjeva družba začela odklanjati Cankarjeve rokopise. Klerikalni tabor si je prizadeval, da bi mu onemogočili objavljane v katoliški knjižni družbi in v katoliških glasilih, kar je porajalo vprašanja, kako se bo mogel preživljati s pisateljevanjem. V bolj omiljeni in spodobni obliki so zavračali njegova dela tudi liberalni kritiki.

Ti kritiki so odklanjali njegova dela, čes da se v njih ponavlja in pisateljsko propada, da njegov talent peša; da so njegova dela siva, brez pozitivnih moralnih idej ali pa nerazumljiva in da vse slika v črnih barvah. Očitani so mu megljenost in nejasnost v tehniki, ker je vedno le z značilnimi potezami pokazal bistvo, dušo stvari in se ni kakor

naturalisti brigal za podrobnosti. Govorilo se je tudi, da piše naglo in površno, v resnici pa je trudoma ustvarjal idejno enotna in stilna dela. Najbolj pa je Cankarja prizadel očitek tujstva in brezdomovinstva, da ne pozna domovine in njenih ljudi, da jih nima rad, saj je ljubil domovino v vsem njenem trpljenju in ponižanju. Razlogi za nastanek Bele krizanteme pa so bila tudi ravnanja z družbeno kritično dramo Hlapci. Cankarja je ogorčilo, ko so preprečili njeno uprizoritev pod vplivom čedalje močnejšega klerikalizma.

BELA KRIZANTEMA

V odgovor na vse to je Cankar zamislil Belo krizantemo kot neprisiljeno zaporedje lirsko meditativnih, satiričnih in pripovednih odstavkov. Po svoji kompoziciji je Bela krizantema fragmentaren, po izraženih idejah pa skladen in zaprt, enoten sistem. Tekst ima šestnajst fragmentov, ki jih povezujejo in združujejo trije večji idejno-tematski kompleksi; prvi se nanaša na naravo in funkcijo kritike nasploh, kjer obračuna z nasprotniki in družbenimi razmerami, v drugem izpoveduje lastne nazore o umetnosti in pojasnjuje svoj pisateljski program in delo, tretji del pa se nanaša na družbeni položaj umetnosti in njene prihodnosti.

To delo je duhovito, z ironijo in sarkazmom prepojen literarno polemičen spis, mejnik med dvema razdobjema njegovega življenja in dela. Po vsebini, strukturi in obsegu so ti spisi raznovrstni. Napisal jih je v obliki samogovora, druge v obliki pogovora in celo intervjuja, tretji so vložne zgodbe s simboličnim pomenom in kratke pripovedi. Cankar tokrat uporabi obliko pridige in se odloči, da bo zdaj sam pridigal kritikom, ki so ponavadi pridigali njemu. Stavek, s katerim se tekst začne je ŽPozdravljeni v Kristu!®, to pa je pozdrav, s katerim katoliški duhovniki začenjajo s prižnice svojo pridigo. Cankar želi s kritiki ravnati tako, kot so doslej skušali ravnati z njim.

Od zgodb sta osrednji zgodba o pitonu, ki se v cirkusu ovije okoli krotilke, a je prisposoda za meščansko publiko, ki pogubi umetnika, in pa zgodba o beli krizantemi: bela krizantema je v gumbnici bogataša, ki je propadel, a še zmeraj nosi na suknji čudoviti cvet, je simbol za slovensko slovstvo do slovenske moderne in z njo vred.

Cankar se obrne na kritike kot na bitja, ki niso vredna pozornosti. Recenzentom odpušča kot nevednim in neobglenim bitjem, ki so zašla, ki so v slepi ulici. Pisatelj je globoko prizadet, zaradi vsebine žalitve, prizadet zaradi tega, ker so užalili njegovo najglobljo ljubezen, ljubezen do domovine. Kritiki so ta odnos napačno razlagali ne samo zato, ker so bili slepi in nevedni, temveč tudi zato, ker so bili zlobni.

Romantična umetnost je obsojena na umiranje; je kot razkošen cvet bele krizanteme na ponošeni, oguljeni suknji bankrotiranega meščana. Romantična umetnost je izjemno pomembna za slovenski narod, je njegov ponos in dragocen okras, vendar ni zmožna tega, da bi vplivala na narodovo usodo. Dejanski, vidni vzrok za smrt slovenske romantike je v ekonomskih, političnih, družbenih sferah, vendar pa je intimni razlog njena zavest o lastni nezadostnosti in neučinkovitosti glede na družbo in narod. Slovenski narod se v svoji revščini lahko ponaša le s kulturo, toda v prihodnosti bo ta kultura dragocen spomin na dobo proletarskega trpljenja. Spis se končuje z napovedjo vstajenja proletarskega naroda, ki si bo ustvaril boljše življenje in ohranil spomin na romantično umetnost.

Bela krizantema je Cankarjev najobsežnejši napol leposlovni, napol esejistični spis z literarno in polemično vsebino. Bližji je pripovedni prozi kot publicistiki, ker je napisan v izrazito umetniškem slogu. Predstavlja pa predvsem razmišljanje o umetnosti, ali kot bi rekli dandanes, umetniška filozofija.

CANKARJEVA ESEJISTIKA

Gojil jo je v različnih oblikah. Cankarjevo osebnost in delo se posebej osvetljujejo in dopolnjujejo njegovi kritični, satirični in polemični spisi ter politični govori in predavanja, ki jih namesto učenega predavateljskega tona odlikuje spontana neposrednost. V svojih satiričnih spisih je Cankar razkrival napake v družbenem, kulturnem in umetniskem življenju, odločno se je bojeval zoper kulturno zaostalost ter svojo umetnost branil zoper meščansko kritiko, ki je hvalila njegov slog, odklanjala pa vsebino njegovih del. Tudi s temi sredstvi se je bojeval zoper slovensko kulturno zaostalost in zoper svoje kritike.

CANKARJEVO POJMOVANJE KRITIKE

Cankar je spoznal, da je kritika v nemoči, saj je umetnikova edina norma on sam, in s tem je kritika onemogočena. V Beli krizantemi Cankar ne govori samo o koncu kritike, temveč o koncu umetnosti, s katero se ta kritika ukvarja; govori o koncu romantične dobe umetnosti (svoje in slovenske) in prihodu neke nove umetnosti.

Kritiko je Cankar pojmoval kot posrednika med pisateljem in občinstvom: pisatelj neuspeh, družbeno nepriznavanje je doživljal kot rezultat nerazumevanja s strani kritike. Po Cankarjevem mnenju je bila kritika edini krivec za umetnikov neuspeh, in narobe: v idealnih razmerah bi bila kritika tista, ki bi skrbela za umetnikov uspeh pri publiku. O kritiki premišlja kot o največji oviri umetnosti, kot o zavori, ki ne dovoljuje, da bi delo

prodrlo med ljudi in uspelo. Ko pa opazi nemoč kritike, se spremeni njegov odnos do publike, to ni več množica, nad katero gospodari kritika, temveč ima zdaj lastno moč presojanja. Cankar začne izražati zaupanje v narod kot silo, ki bo z lastnimi močmi spremenila svet. Takšnemu organiziranemu narodu niso več potrebni kritiki. Cankar predlaga kritiko, ki jo piše laik na podlagi svojega doživljanja umetniškega dela oziroma umetniške razstave v celoti.

Naloga recenzentov je, da razlagajo in približajo umetnino publiko, ne pa, kar se pri nas pogosto dogaja, da dajejo moralne nauke umetniku. Kritika rada ocenjuje umetnine z vidika osebne in strankarske simpatije, ne pa z vidika estetske kvalitete. Cankar je kljub očitkom prepričan o pravilnosti svojega dela. Cankar je postal nedvomno dogmatik lastnih umetniških stališč: kdor se jim podreja, je deležen izjemne pohvale, kdor pa se jim skuša upreti, je žrtev neusmiljene obsodbe.

RAZMERJE UMETNIK IN DRUŽBA

Cankar hoče umetniku v slovenski družbi izbojevati polnopraven položaj. Upiral se je trdnemu izročilu, da slovenski pisatelj nujno mora imeti kak laični ali cerkveni poklic, če hoče živeti, pisateljstvo pa opravljati za nameček. Boj za družbeno priznanje umetnika pa je združeval še s hotenjem, da bi slovenski narod užival ugled zavoljo svoje visoke kulture in umetnosti. Slovenski umetnik je bil enako odvisen od meščanstva kot brezdomni proletariat. Meščanska družba je umetniku odvzela zaščito, s tem pa tudi ustvarjalno svobodo. Upal je prihodnost našega naroda; to upanje izraža Zupančič jasno in veselo, on pa v satiri, tragiki in paradoksu.

VIRI IN LITERATURA

1. Marija Mitrovič: Cankar in kritika. Založba Lipa. Koper 1976. Nemoč sodobne kritike, str. 237-278 in Kritika v obrambi starih načel, str. 279-304
2. Zgodovina slovenskega slovstva 5. Obdobje moderne. Napisal Joža Mahnič. Izdala in založila Slovenska matica. Ljubljana 1964. Str. 100-102
3. Janko Kos: Pregled slovenskega slovstva. Državna založba Slovenije. Ljubljana 1980. Str. 249
4. Ivan Cankar: Bela krizantema. Knjižnica Kondor 75. Mladinska knjiga. Ljubljana 1966. Sprema beseda Boris Merhar. Str. 177-179
5. Jože Pogačnik, Franc Zadavec: Zgodovina slovenskega slovstva. Založba Obzorja Maribor, 1973. Str. 370, 371
6. Stanko Janež: Zgodovina slovenske književnosti. Založba Obzorja. Maribor 1957. Str. 423-431, 447-450
7. Ivan Cankar: Zbrano delo. Štiriindvajseta knjiga. Državna založba Slovenije, 1975. Opombe Dušan Voglar. Str. 517-548
8. Kolšek, Kos, Lah, Logar, Šimenc: Berilo 2. Založba Obzorja Maribor, 1988. Str. 64,65
9. Dr. Helena Stupan: Od Prešerna do Cankarja. Založba Obzorja. Maribor 1955. Str. 240,241